

คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย

(พ.ศ. 2367 - 2453)

นายกิตติ คันไทย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

แผนกวิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2520

CANALS AND THE ECONOMIC SYSTEM OF THAILAND

(A.D. 1824 - 1910)

Mr. Kitti Tunthai

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of The Requirements

for the Degree of Master of Arts

Department of History

Graduate School

Chulalongkorn University

1977

หัวข้อวิทยานิพนธ์ กลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย (พ.ศ. 2367 - 2453)

ชื่อ นายกิตติ ต้นไทย

แผนก ประวัติศาสตร์

ปีการศึกษา 2520

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นการวิเคราะห์เรื่องกลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย พ.ศ. 2367 - 2453 ทั้งนี้เนื่องจากมีความเชื่อกันว่าไทยชุกกลองเพื่อการชลประทาน ซึ่งอาจสอดคล้องกับทฤษฎีสังคมพลังน้ำของไวโพลด์ ที่กล่าวว่า สังคมในภาคพื้นเอเชีย นั้น จำเป็นจะต้องอาศัยการชลประทานช่วยในการเพาะปลูก ด้วยความเชื่อกดังกล่าวนี้เอง ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช จึงได้นำทฤษฎีสังคมพลังน้ำมาอธิบายสภาพสังคมไทย นับว่าเป็นการวิจัยที่สำคัญมาก แต่ข้อบกพร่องอยู่ที่ว่า ดร.ชัยอนันต์ ยอมรับว่า ทฤษฎีสังคมพลังน้ำ อธิบายสภาพสังคมไทยได้ โดยที่ยังไม่กล้าชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ไทยชุกกลองเพื่อการชลประทานจริงหรือไม่

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงต้องการวิเคราะห์ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ไทยชุกกลองขึ้นทำไม ใคร เป็นผู้ชุก เมื่อชุกแล้วทำให้ผลผลิตข้าวของไทยเพิ่มขึ้นมากน้อยแค่ไหน และผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นนั้นตกอยู่ที่ใคร ในขณะที่เดียวกันก็จะชี้ให้เห็นว่าทฤษฎีสังคมพลังน้ำ อธิบายสภาพสังคมไทยได้หรือไม่

ผลการวิจัยพบว่า ไทยชุกกลองเพื่อการคมนาคมทั้งเพื่อการคมนาคมโดยเฉพาะ และเพื่อการคมนาคมอันนำไปสู่การเปิดพื้นที่การเพาะปลูก โดยไม่จำเป็นต้องหมายถึงเพื่อการชลประทานดังที่เคยเข้าใจกันมา ดังนั้นการนำทฤษฎีสังคมพลังน้ำมาอธิบายสภาพสังคมไทยจึงไม่รัดกุมนัก อีกประการหนึ่งแม้ว่ากลองชุกช่วยให้ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้นในระดับที่น่าพอใจ แต่ผลประโยชน์ที่แท้จริงนั้นก็ยังอยู่ในมือของชนชั้นสูง ได้แก่เจ้านาย ขุนนาง และผู้มีทรัพย์สิน เพราะคนกลุ่มนี้เข้าถือครองเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในปัจจุบันการผลิตและที่ดินที่ตีริมฝั่งคลองเสียแทบหมดสิ้น.

Thesis Title Canals and the Economic System of Thailand
 (A.D. 1824 - 1910)

Name Mr. Kitti Tunthai

Department History

Academic Year 1977

Abstract

This thesis is an analysis of the relationship between excavated canals and the economic system of Thailand, 1824 - 1910.

According to the conventional idea, excavated canals in Thailand were constructed in order to irrigate paddy fields. This belief corresponds with Karl Wittfogel's theory of hydraulic society. A famous Thai academician Dr. Chaianan Smudthavanich had already used this theory to explain the centralized nature of Thai society in the past. The study of Dr. Chaianan produced much controversy. Dr. Chaianan hurriedly applied Wittfogel's theory to the Thai society. He had no clear evidences to show that canals in Thailand were excavated for the purpose of irrigation.

It is the objective of this thesis to answer what was the purpose of canal construction in Thailand. Who excavated the various canals? The government or private individuals?

What was the impact of canal construction on the increase in paddy production? How were the gains from canal excavation distributed? Simultaneously this thesis attempts to reconsider whether the Wittfogel's theory of society was applicable in the case of Thailand.

The research finding is that excavated canals were constructed for the sole purpose of transportation. The canals were used for 1) transportation per se, and 2) transportation as a means to open the land along canal banks for paddy cultivation. Canals in central Thailand were not excavated for the purpose of irrigation as was commonly believed. Therefore, the application of Wittfogel's theory of hydraulic society was not appropriate in the case of Thailand. The explanation of the centralized nature of Thai society needs other theories.

Another finding is that the construction of canals affected the land holding system in central Thailand. The upper class pre-empted a great amount of the easily accessible land along the newly dug canals. The monopolization of land ownership enabled the group to secure a large portion of increased rice production.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้เพราะได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลต่าง ๆ โดยเฉพาะรองศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ไค้กรุณาให้คำแนะนำและช่วยเหลืออย่างยิ่ง ตั้งแต่เริ่มแรกจนกระทั่งสำเร็จเรียบร้อย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วไล ฅ ป้อมเพชร ศาสตราจารย์วิลาสวงศ์ พงศ์บุตร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช รองศาสตราจารย์ชิตีมา พิทักษ์ไพรวรรณ อาจารย์ ดร.สุธี ประศาสน์ เศรษฐ และอาจารย์ตรี อมาตยกุล ได้ให้ความช่วยเหลือและให้คำแนะนำอันมีคุณค่าแก่ผู้เขียนตลอดเวลา ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ทุกท่านที่ได้กล่าวนามมาแล้วเป็นอย่างสูง

นอกจากนี้ ผู้เขียนขอขอบคุณ คุณเพียงแข และคุณเน่งน้อย คิตติรานนท์ คุณชนิษฐา วงศ์พานิช คุณทิพย์รัตน์ วานิชชา คุณสุภาภรณ์ จรัสพัฒน์ คุณวารุณี โอสถารมย์ คุณละออทอง อัมรินทร์รัตน์ คุณสิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร คุณจันทรัตน์ ประवालปัทม์ คุณธงชัย สืบแก้ว คุณธงชัย พึ่งกันไทย คุณสมชาย หลิ่งหมอยา คุณประชัน รักพงษ์ คุณสุชน อองคณา คุณสุวิทย์ ไพทยวัฒน์ คุณทวีศิลป์ สืบวัชนะ คุณทวีโลกลาภ คุณนพรัตน์ นุสสรธรรม คุณกฤตยา แซ่ตัน ที่ให้ความช่วยเหลือผู้เขียนด้วยดีตลอดมา โดยเฉพาะ คุณอุษา บุญรักษ์ และคุณมนตรี โลหะกิจ ที่กรุณาใช้เวลาช่วยพิมพ์ให้อย่างเต็มใจ และเห็นคเห็น้อยยิ่ง

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และห้องสมุดกรมชลประทานที่กรุณาให้ความสะดวกแก่ผู้เขียนในการค้นคว้าเอกสารตลอดมา

กิตติ คันไทย์.

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย	ง.
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ.
กิติกรรมประกาศ	ฉ.
รายการแผนที่ประกอบ	ณ.
รายการตารางประกอบ	ญ.
บทที่	
บทนำ	1
บทที่ 1 ปัจจัยที่มีผลต่อการชุกคลอง	6
บทที่ 2 คลองซุกในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น	30
บทที่ 3 คลองซุกในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5	57
บทที่ 4 การขยายพื้นที่เพาะปลูกจากการชุกคลองและกรรมสิทธิ์เหนือพื้นที่นั้น	115
บทสรุป	158
บรรณานุกรม	167
ภาคผนวก	191
ประวัติการศึกษา	208

รายการแผนที่ประกอบ

แผนที่		หน้า
แผนที่ 1	แผนที่ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้	5
แผนที่ 2	แผนที่คลองคูเมืองสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์	31
แผนที่ 3	แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยา	40
แผนที่ 4	แผนที่คลองสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น	46
แผนที่ 5	แผนที่คลองในกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 4	58
แผนที่ 6	แผนที่คลองสมัยรัชกาลที่ 4	65
แผนที่ 7	แผนที่คลองสมัยรัชกาลที่ 5	71
แผนที่ 8	แผนที่คลองรังสิต	89

รายการตารางประกอบ

หน้า

ตารางที่ 1	ตารางแสดงปริมาณการส่งออกจำหนายต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. 2407 – พ.ศ. 2453	23
ตารางที่ 2	ตารางแสดงพื้นที่เพิ่มขึ้นจากการขุดคลอง ในสมัยรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2413 – 2447	119
ตารางที่ 3	ตารางแสดงแนวโน้มการเพิ่มขึ้นของผลผลิตข้าว	132
ตารางที่ 4	ตารางราคาที่ดินฝั่งตะวันออก	140
ตารางที่ 5	ตารางแสดงการถือครองที่ดินขนาดต่าง ๆ ในเขตรังสิต	142

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยได้ชื่อว่าเป็น "เวนิสตะวันออก" เพราะมีคลองมากมาย ทั้งภายในตัวเมืองหลวงและหัวเมืองใกล้เคียง เช่นเดียวกับเมืองเวนิสของอิตาลี แต่เป็นที่น่าสังเกตุว่า คลองที่ขุดในเมืองไทยนั้นอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มเจ้าพระยา ตอนใต้หรือส่วนใหญ่ของภาคกลางในปัจจุบันนั่นเอง บริเวณดังกล่าวนี้นอกจากจะมีคนอยู่อาศัยหนาแน่นแล้ว ยังเป็นแหล่งปลูกข้าวขนาดใหญ่ของประเทศอีกด้วย นักวิชาการทั้งทางประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์ต่างพากันฉงนใจว่า คลองขุดเหล่านี้ขุดขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ประการใด เพื่อพัฒนาการคมนาคมขนส่ง หรือเพื่อการเพาะปลูก หรือควยวัตถุประสงค์ทั้งสองประการ มีเป้าหมายหลัก และเป้าหมายรองอย่างไร ปัญหานี้ได้มีการวิจัยกันมามาก เช่น งานวิจัยของ ทานาเบ้ งานวิจัยของ ดร. ชัยอนันต์ สมุทวณิช แต่ก็มีข้อขัดแย้งกันอยู่บ้างก็ว่า ขุดขึ้นเพื่อการชลประทาน บ้างก็ว่าขุดขึ้นเพื่อการคมนาคม ซึ่งจะกล่าวถึงในบทต่อไป ข้อขัดแย้งเหล่านี้กระตุกให้เขียนต้องการวิจัยให้แน่ชัดลงไปว่า การขุดคลองมีวัตถุประสงค์แท้จริงอย่างไร อีกประการหนึ่งเมื่อขุดแล้วผลประโยชน์ที่แท้จริงเกิดขึ้นกับผู้ขุดหรือราษฎรในท้องถิ่นนั้น ปัญหาทั้งสองประการนี้สำคัญมาก เพราะจะช่วยให้เข้าใจวิวัฒนาการในประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจไทย ช่วยให้เข้าใจระบบกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตของไทยได้ดีขึ้น ในขณะที่เดียวกันจะช่วยให้เข้าใจถึงการขยายตัวของผลผลิตที่เกิดขึ้นจากการขุดคลองด้วย จะเป็นพื้นฐานอันสำคัญยิ่งที่จะชี้ให้เห็นว่า ทฤษฎีสังคมพลังน้ำ (Hydraulic Society) ของวิกโตฟเกล (Wittfogel) ใช้อธิบายสภาพสังคมไทยได้หรือไม่ วิกโตฟเกลได้เขียนผลงานของเขาลงในหนังสือชื่อ Oriental Despotism ซึ่งกล่าวถึงสภาพสังคมในเอเชีย และเรียกสังคมเอเชียว่า สังคมพลังน้ำ หมายถึงว่า ราษฎรเพาะปลูก โดยอาศัยการชลประทานเป็นสำคัญ เขาได้อาศัยพื้นฐานนี้วิเคราะห์สภาพสังคม

ของเอเชีย วิเคราะห์ถึงพลังการผลิตและความสัมพันธ์ในการผลิตของระบบนี้ ระบบชนชั้นในสังคม โครงสร้างทางการเมืองและการบริหารศูนย์อำนาจการเมือง เป็นต้น .

ทฤษฎีของวิกิโพลด์ ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในวงนักวิชาการของไทยว่า ทฤษฎีดังกล่าวจะใช้อธิบายสภาพสังคมไทยได้หรือไม่ ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้นำทฤษฎีนี้มาวิเคราะห์สภาพสังคมไทยและยอมรับว่าสภาพสังคมไทยเป็นสังคมพลังน้ำ แต่เป็นสังคมพลังน้ำขั้นต้น (Simple Hydraulic Society) และอยู่ในระยะที่กำลังจะก้าวไปสู่สังคมพลังน้ำแบบกึ่งสลับซับซ้อน (Semi-Complex Hydraulic Society) ซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงรายละเอียดในบทสรุป แต่หลังจาก ดร.ชัยอนันต์ ได้เขียนผลงานลงในหนังสือชื่อ ศึกษากับพัฒนาการของสังคมไทย ก็ได้มีการวิพากษ์วิจารณ์งานชิ้นนี้อย่างกว้างขวาง นักวิชาการหลายคน เช่น ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา สนิท สัมครการ เป็นต้น ต่างก็เห็นว่าสังคมไทยไม่ใช่สังคมพลังน้ำ แต่ก็ยังไม่ได้มีการพิสูจน์ให้แน่ชัดในปัญหาขั้นพื้นฐานของทฤษฎีนี้ว่า ไทยซุกคลองเพื่อการชลประทานหรือเพื่อการคมนาคมหรือเพื่ออะไรกันแน่ ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้เองที่ทำให้ผู้เขียนตัดสินใจวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้ เพื่อตอบปัญหาว่า ไทยซุกคลองเพื่อวัตถุประสงค์ใดประการหนึ่ง พร้อมกับชี้ให้เห็นว่า ทฤษฎีสังคมพลังน้ำของวิกิโพลด์ใช้อธิบายสภาพสังคมไทยได้หรือไม่ อีกประการหนึ่ง

จุดประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อพิจารณาลักษณะของคลองในแง่ทิศทางการขุดว่าขุดจากที่ใดไปยังที่ใด กว้างยาวเท่าไร ใคร เป็นผู้ขุดและขุดขึ้นในสมัยใด
2. เพื่อพิจารณาวัตถุประสงค์ในการขุดคคลองแต่ละแห่ง
3. เพื่อพิจารณาผลของคลองที่มีต่อ เศรษฐกิจไทยในด้านการขยายพื้นที่เพาะปลูก

จากการชุกคลอลงและกรรมสิทธิเหนือพื้นดิน

4. พยายามชี้ว่า สภาพสังคมไทยให้ทฤษฎีสังคมพลังนำของ วิทโพลเกลอริบาย ไค้หรือไม่

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้เขียนกำหนดระยะเวลาในการวิจัยเรื่องนี้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ถึง รัชกาลที่ 5 ทั้งนี้เพราะช่วงระยะเวลาดังกล่าวมีการชุกคลอลงอย่างมากมาย ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งช่วงนี้เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่ไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงระบบ เศรษฐกิจจากการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อการค้า ปัจจัยทั้งสองประการ นี้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดในการพิจารณาภาวะเศรษฐกิจของไทย ส่วนที่ กำหนดให้ที่ราบลุ่มเจ้าพระยาตอนใต้เป็นเขตปริมณฑลในการวิจัยก็เพราะว่า บริเวณนี้เป็นแหล่งปลูกข้าวขนาดใหญ่ของประเทศ ราษฎรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น และมีการชุกคลอลงมากที่สุดในบริเวณนี้เช่นกัน ซึ่งทำให้ระยะเวลาและพื้นที่ที่ทำการวิจัยกลมกลืนกันไค้พอสมควร

วิธีการวิจัย

การวิจัยดำเนินตามวิธีทางประวัติศาสตร์(Historical Approach) โดยอาศัยข้อเท็จจริงจากเอกสารและข้อมูลที่เป็นตัวเลข

หลักฐานที่ใช้ในการวิจัย

ส่วนใหญ่ใช้เอกสารชั้นต้นจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ซึ่งเป็นเอกสารที่ยังมีไค้ตีพิมพ์คือ หนังสือไค้ตอบของทางราชการต่าง ๆ พระราชหัตถเลขาสั่ง ราชการเป็นต้น นอกจากนี้ก็มีเอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้วคือ ประชุมกฎหมาย ประจำศก จากหอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เอกสารอีกประเภทหนึ่ง คือ เอกสารชั้นสอง ได้แก่ คำรา วารสาร
ทั้งที่เป็นภาษาไทย และภาษาอังกฤษ และงานวิทยานิพนธ์ต่าง ๆ ซึ่งผู้เขียนค้นคว้า
จากหอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ หอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดคณะอักษร-
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และหอสมุดกรมชลประทาน.

